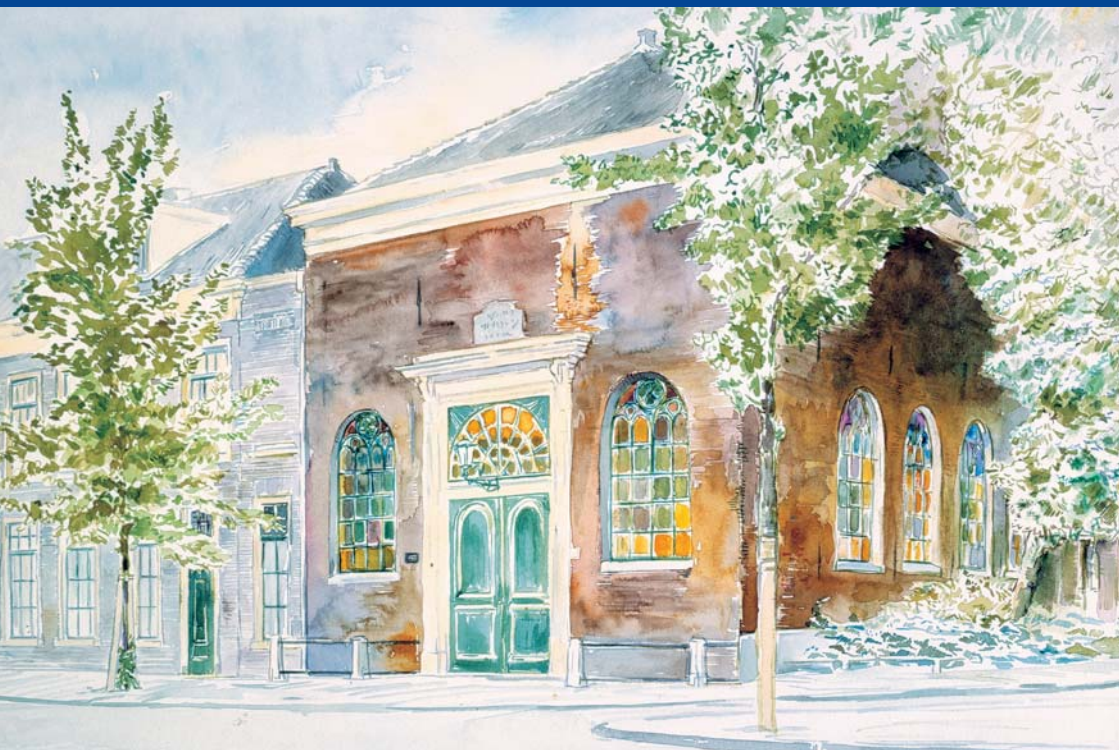


Joden in Leiden

van de zestiende eeuw tot nu



Voorwoord



Misschien verras ik u, maar het voorwoord voor deze prachtige uitgave van Joden in Leiden, begin ik in Marokko. In El Aioun Sidi Mellouk welteverstaan, een bescheiden stadje in het noordoosten van het land.

In El Aioun ligt een verlaten Joodse begraafplaats. Een stille getuige van een Joodse gemeenschap die langdurig deel uitmaakte van de samenleving daar. Joden en moslims leefden er lange tijd in harmonie met elkaar.

En dat is niet zo gek. Veel Joden maakten eeuwenlang deel uit van de Marokkaanse samenleving. Inmiddels zijn ze er veel minder talrijk. Zoals bekend, trokken velen na de Tweede Wereldoorlog richting Israël. En in de jaren zestig reisden Joodse handelaren en ambachtslieden, samen met veel andere Marokkanen, naar Nederland in de hoop op een beter bestaan.

Op veel plekken in Marokko zijn de sporen van de Joodse aanwezigheid nog te vinden: begraafplaatsen, tombes van heiligen en synagogen. En zo ook in El Aioun. Dit stadje in het verre Rifgebergte is nog altijd een beetje Joods.

En het Marokkaanse stadje is ook een beetje Leids. Althans, dat beweren mensen die er vandaan komen. Afgelopen decennia streek een grote hoeveelheid inwoners van El Aioun neer in Leiden-Noord. Zo veel zelfs dat de burgemeester van het stadje in 2024 een bezoek bracht aan Leiden, nieuwsgierig naar hoe het deze families vergaat in het Leidse.

Tijdens zijn bezoek vertelde de burgemeester over de historie van El Aioun. En daarbij werd onder meer het belang van de Joodse begraafplaats genoemd. Dat verraste. Want, de Joodse cultuur en Marokkaanse cultuur... dat schuurt soms. 'Door gebrek aan kennis laten sommige jongeren met een islamitische achtergrond zich in het openbaar negatief uit over Joden,' zo schreef de stichting die het bezoek van de Marokkaanse burgemeester mogelijk maakte.

Deze stichting en deze burgemeester denken er anders over, zo bleek. Zij vinden dat de Joodse begraafplaats niet mag worden vergeten, wanneer El Aioun met trots wordt besproken. En dat blijft niet bij woorden alleen. Kort na het bezoek werd een plan aangekondigd: jongeren meenemen op reis naar het Rifgebergte, om daar samen de Joodse begraafplaats van El Aioun op te knappen. Zoals Joodse en Marokkaanse jongeren ook al eens een begraafplaats in Amsterdam hielpen opknappen.

Ik ken de status van het plan niet, maar ik waardeer de intentie enorm. Er spreekt saamhorigheid, betrokkenheid en erkenning uit. En terecht. Joden in de stad. Dat draagt bij aan de identiteit van onze stad, dat is erfgoed. Daar komen verhalen uit voort die we met elkaar moeten delen. Verhalen die je moet kunnen doorgeven. Ik hoop dan ook dat dit boekje enthousiast van hand tot hand gaat.

Peter Heijkoop
burgemeester van Leiden

De Joden in Leiden

Joden hebben vanaf de Middeleeuwen in Nederland gewoond, hoewel zij toen nog gering in aantal waren. Pas in de zeventiende en achttiende eeuw is er sprake van een Joodse gemeenschap.

In de Gouden Eeuw trok de Republiek Joden uit heel Europa aan, zowel uit Zuid-Europa, vooral uit Spanje en Portugal, de zogenoemde Sefardische Joden, als uit Midden- en Oost-Europa, de Askenazische Joden. In al deze gebieden werden zij na de Middeleeuwen vervolgd: op het Iberische schiereiland door de Rooms-Katholieke Kerk. Zij leden erg onder de inquisitie en werden gedwongen zich tot het christendom te bekeren. Door hun landgenoten werden ze Marranen genoemd, wat zwijnen betekent. Voor zover de Joden trouw bleven aan hun eigen geloof, moesten ze dat heimelijk belijden.

In Oost- en Midden-Europa, waar de Joden altijd zeer talrijk zijn geweest, werd hen door de plaatselijke bevolking en overheden vaak het leven zuur gemaakt, hetzij om religieuze of economische redenen of gewoon uit vreemdelingenhaat. Tot in de twintigste eeuw is in Oost-Europa sprake geweest van pogroms, al of niet georganiseerde, maar doorgaans gedoogde volksgerichten, gepaard gaande met plunderingen, mishandelingen en doodslag.

Ongestoord bestaan

In de toenmalige Nederlanden waren zulke toestanden onbekend. Door de betrekkelijk tolerante houding van volk en overheid konden Joden hier doorgaans ongestoord leven. Ze hoefden ook niet zoals elders in Europa speciale kenmerken te dragen, zoals een jodenhoed of -ster. Geen wonder dat veel Joden hier hun woonstede zochten. Vooral Amsterdam, dat in de zeventiende eeuw een wereldcentrum van handel en cultuur was, werd een geliefd toevluchtsoord voor de Europese Joden. De Portugese Joden brachten geld, kennis en handelscontacten mee en daar maakte men in Holland graag gebruik van.

Bovendien waren de Hollanders in die tijd wel wat gewend. Zij hadden al wat meer van de wereld gezien dan de meeste andere volkeren van Europa. Als

weinig waren de Hollanders uit die dagen over de evenaar geweest, hadden vreemde volkeren en hun gebruiken leren kennen. En bovenal de vruchten geplukt van de buitenlandse handel. Deze instelling kan mede als verklaring dienen voor de tamelijk liberale houding ten opzichte van de Joden in ons land. Al gauw bleek immers dat wat zij inbrachten aan kennis en handelscontacten en later ook bijdroegen aan het culturele leven, een toegevoegde waarde had in materiële en immateriële zin. Die gevoelens zijn overheersend gebleven tot in de moderne tijd.

De Joden werden tot in de Franse tijd officieel als vreemdelingen, dus als buitenlanders, beschouwd. Ze konden daarom niet op alle rechten aanspraak maken, die voor Nederlanders golden. Joden waren uitgesloten van openbare ambten. Ze werden evenmin toegelaten tot gilden, uit eigenbelang van de daarin verenigde beroepsgroepen, die concurrentie vreesden. Zo werden ze dus al vanaf het begin gedwongen vrije beroepen te kiezen; meestal de kleine handel en ook de intellectuele beroepen. Voor het overige leidden ze economisch gezien hetzelfde bestaan als hun niet-Joodse landgenoten. Er was een kleine groep welgestelden, vooral Sefardische Joden, zoals er ook welgestelde niet-Joodse kooplieden waren, maar verder heerste er in ons land grote armoede. De welvaart van de Gouden Eeuw was voor het merendeel der bevolking niet weggelegd. In Amsterdam bijvoorbeeld heeft grauwe armoede onder het Joodse bevolkingsdeel tot aan de Tweede Wereldoorlog voortgeduurd. In de hoofdstad woonden toen ongeveer 80.000 van de 140.000 Nederlandse Joden. Onder hen waren ongeveer 120.000 Nederlandse Joden. De overigen waren voor het opkomend nazisme naar ons land uitgeweken.

De gezamenlijke afkomst, het geloof en de eigen taal hebben door de eeuwen heen de Joden met elkaar verbonden. Overal ter wereld hebben Joden dezelfde gebruiken, hun sjabbatviering, hun feest- en gedenkdagen en vooral het Paasfeest, Pesach, waarbij ze de uittocht uit Egypte herdenken. En dan de van oudsher door Joden waar ook ter wereld uitgesproken bede: “volgend jaar in Jeruzalem”.

Door te leven in betrekkelijk besloten gemeenschappen met eigen gebruiken woonden de Joden veelal bij elkaar. In de grote Europese steden ontstonden jodenwijken, meestal in de buurt van de synagoge.

Leiden

Dat was ook het geval in Leiden. In de stadsarchieven dateren de eerste vermeldingen van Joden uit de zestiende eeuw, maar van een Joodse gemeenschap is eerst sprake in het begin van de achttiende eeuw. De eerste Jood die als burger in Leiden werd opgenomen, was Philip Arons in 1714. Hij was als koopman uit Amsterdam gekomen. Nadien groeide het aantal Joden snel, maar talrijk zijn zij in Leiden nooit geworden. Zij behoorden allemaal tot de groep Askenazische of Hoogduitse Joden, die de meerderheid in Nederland vormden. De synagoge in Leiden is dan ook van de Hoogduitse gemeente. In die tijd ging de Joodse Gemeente zich organiseren. Er kwamen een kerke-raad en een reglement waarin onder andere de plicht tot armenzorg onder de eigen groep werd opgenomen. Die plicht tot naastenhulp is in de loop der eeuwen belastend geweest voor de Joodse gemeenschap in Leiden, want die was klein en zij telde veel armen.

In 1719 kregen de Joden een eigen begraafplaats op een van de bolwerken en enkele jaren later een huissynagoge. Over de Joodse gemeenschap uit het Leiden van de achttiende eeuw is niet veel bekend, omdat de archieven, naar men aanneemt, verloren gingen bij de ontploffing van het kruitschip in 1807. Deze rampzalige mijlpaal in de geschiedenis van Leiden, waarvan de gevolgen in de bebouwing van de wijk nog steeds te zien zijn, heeft ook de Joodse gemeenschap getroffen. De nabijgelegen Joodse school werd verwoest en de synagoge zwaar beschadigd; onder de Joodse bewoners in de buurt vielen veel slachtoffers. Op de Joodse begraafplaats aan de Rijnstraat in Katwijk herinnert een klein ommuurd gedeelte aan de buskruitramp. Daar liggen achttien kinderen en hun juf begraven die toen omkwamen.

Vestigingseisen

Wat de houding van de overheid ten aanzien van de Joden betreft, gold dus het aloude Hollandse vrijzinnige beginsel: leven en laten leven. Totdat de Leidse burgemeesters vonden, dat er wel wat veel toeloop van Joden was. In 1733 werden er bepaalde voorwaarden aan hun vestiging gesteld. Joden moesten voortaan een verklaring van goed gedrag kunnen tonen, afgegeven door het synagogebestuur van hun plaats van herkomst; rondtrekkende en gevluchte Joden waren in Leiden niet meer welkom. In 1737 volgde zelfs een gemeentelijke resolutie, waaruit blijkt dat de Nederlanders van die dagen de Joden een aparte positie gaven, discrimineerden. De vestiging van nieuwe Joden werd



De Leidse synagoge op de hoek van het Levendaal en de Korevaarstraat.

toen verboden. Van de Joodse gemeenschap werd verlangd dat zij precies de namen en het aantal van de in Leiden gevestigde Joden bijhield. Het waren er toen 125. Huwelijken, geboortes en overlijdens moesten op straffe van boetes ook worden gemeld. Deze maatregelen moeten worden gezien als algemene wetten en gemeentelijke voorschriften tegen vreemdelingen en niet speciaal tegen Joden gericht. De bevolking van Leiden was arm en de vroedschap, het gemeentebestuur, wilde paal en perk stellen aan de toevloed van vreemdelingen, omdat teveel inwoners een beroep deden op de armenkas en zich clandestien in de stad hadden gevestigd. Dergelijke gemeentelijke bepalingen werden doorgaans onder dwang van de gilden ingevoerd, die buitenstaanders van de arbeidsmarkt wilden weren. Maar dat het zo'n vaart niet liep met de maatregelen, mag blijken uit een document uit die tijd waarin staat: *“...dat de bedenkelijkheden tegen de Joden nog overigh sijn, nopens welke natie de ontworpen resolutie wat sterk uit de pen is gevallen...”*.

De Joden worden in die tijd dus nog gezien als een natie, een volk, op wier privébestaan men weliswaar geen inbreuk wilde maken, maar die men toch als vreemdelingen beschouwde. Dat bleef zo tot de Franse tijd. Toen werden de Joden volwaardige burgers van de Nederlandse staat.

Middelen van bestaan

Toen de Joden zich in Leiden vestigden was de stad al over haar economisch hoogtepunt heen. Van de 70.000 inwoners uit het einde van de Gouden Eeuw, waren er halverwege de achttiende eeuw minder dan de helft over. Als centrum van de lakenindustrie had Leiden afgedaan, als middelpunt en marktplaats van Rijnland behield de stad regionale betekenis. Het waren toen vooral de boeren uit de omgeving die wat toevoegden aan de economie van de stad. Die verschaften de kleinhandel werk; daar zullen ook de Joden hun aandeel in hebben gehad. Zij waren overwegend kleine kooplieden, uitdragers en verkopers van oude kleren, arm en niet ontwikkeld.

Al eerder werd vermeld, dat Joden vaak niet tot de gilden konden toetreden. Dat was niet alleen in Leiden zo maar ook elders in het land. Met grote gestrengheid werden die regels in Leiden overigens niet opgevolgd. Het bedde- en tijkverkoopsgilde wilde geen Joden opnemen die niet in de stad geboren waren. In principe stond het gilde dus wel voor hen open. Het hoedenmakersgilde daarentegen weerde alle Joden. In 1775 werd het Joden verboden nieuwe hoeden te maken en te verkopen. Ze mochten voortaan alleen oude hoeden schoonmaken en op de maandagmarkt en in de omgeving van de stad aan de man brengen. De handel in goud en zilver was in 1733 al aan uitdraagsters en kleerverkopers verboden, hetgeen vooral de Joodse handelaren en hun gezinnen trof.

Religieuze gebruiken

De Joodse gemeenschap had vanaf het begin van haar vestiging een eigen slager en vermoedelijk ook een eigen bakker. Het bereiden en verwerken van levensmiddelen moet volgens de Joodse voorschriften gebeuren als omschreven in de spijswetten. Men spreekt bij deze religieuze voorschriften van *kosjer* eten en *kosjer* slachten. Voor vrome Joden moet voedsel *kosjer* zijn; dat woord betekent ‘geschikt’ of ‘toegestaan’. Dat ook de buitenwereld daar begrip voor had, blijkt uit een bepaling in de hiervoor genoemde resolutie uit 1737, waarin de vestiging van nieuwkomers onder de Joden wordt stopgezet. Er werd een uitzondering gemaakt voor een Joodse slager, een ‘beestesnijder’ staat in oude documenten. Hem zou tijdelijk vestiging in Leiden worden toegestaan als er geen Joodse slager meer was, maar hij en zijn familie konden geen aanspraak maken op burgerrechten.

De voorzanger en onderwijzer was een belangrijk man in de Joodse gemeenschap. Vaak was hij ook nog ‘*sjochét*’, dat is ritueel slachter. In de synagoge zong hij de gebeden en de kinderen gaf hij Joods onderwijs in Hebreeuws en godsdienstgebruiken. In die dagen was dat gewoonlijk het enige onderwijs dat Joodse kinderen kregen. Na de oprichting van het Koninkrijk werden op de Joodse school ook algemene vakken onderwezen. Veel leerlingen gingen later trouwens naar een niet-Joodse school.

De synagoge

Blijkbaar was de huissynagoge die kort na de vestiging der Joden in Leiden in gebruik was, niet langer toereikend. Over de huissynagoges is niet veel bekend; de diensten zullen in de loop der jaren waarschijnlijk in verschillende woningen zijn gehouden. In 1723 had Aron van Praag een huis en erf gekocht aan de noordzijde van het Oude Levendaal voor 280 gulden. Van Praag was een kleermaker afkomstig uit Praag en de tweede officieel geregistreerde Joodse inwoner van Leiden. Zijn transactie moet gezien worden als de aanzet tot de stichting van een synagoge op de plaats waar die nu nog staat, zij het dat die meermalen is verbouwd en uitgebreid. In 1731 richtte de kerkmeester het verzoek aan het gemeentebestuur om het gebouw aan het Levendaal te mogen veranderen. Het verzoek werd ingewilligd. Dit gebouw bleef als bedehuis in gebruik tot 1762. Toen werd ter plaatse een nieuwe synagoge gebouwd, waaraan een kamer voor het kerkbestuur en een ritueel bad werden verbonden. De synagoge liep in 1807 door de ontploffing van het kruitschip zware schade op. Het gebouw werd opgeknapt, maar een halve eeuw later was het nog in zo’n slechte staat, dat een grondige verbouwing nodig was. In 1858 werd de eerste ingrijpende restauratie een feit. Boven in de gevel van de huidige synagoge kan de voorbijganger een steen met inscriptie zien. In het Hebreeuws staat daar:

*“de heerlijkheid van dit laatste huis zal groter worden dan
die van het eerste, zegt de Eeuwige der Heerscharen”*

(Haggai, hoofdstuk 2, vers 9)

Joodse gebedshuizen zijn geen gebouwen van pracht en praal. Ze hebben weinig opvallende kenmerken. Ze hebben geen kerktorens en de diensten worden niet aangekondigd met het gebeier van klokken. Voor zover ze



De Hebreeuwse tekst boven de Leidse synagoge (1762).

indrukwekkend zijn, komt dat door hun status van monument, zoals de Portugese synagoge aan het Jonas Daniel Meijerplein in Amsterdam.

De synagoge aan het Levendaal is ook een onopvallend gebouw. Het interieur heeft meer te bieden dan de buitenkant doet vermoeden. Binnen hangt de sfeer van een kleine medienesjoel, dat wil zeggen een synagoge uit de provincie. Het interieur is vrij oud, maar niet helemaal Leids. Bij de restauratie in 1978 is het interieur vervangen door meubilair en grote koperen kroonluchters uit de synagoge in de Wagenstraat in Den Haag. Sindsdien staat het gebouw op de lijst van beschermde Rijksmonumenten. Aangrenzend aan de synagoge is een huis voor zes Joodse studenten.

Begraafplaats

Van het begin af aan heeft binnen de Leidse Joodse gemeenschap sterk de behoefte bestaan aan een eigen begraafplaats. De Joden moesten hun doden vroeger op afgelegen plaatsen buiten de stadsmuren begraven, omdat christenen geen Joodse begraafplaatsen in de buurt wilden hebben. Uit zulk soort historische feiten blijkt dat het volk van die dagen, ook in de Hollandse steden, vreemd tegen deze nieuwkomers aankeek. De Joden waren in de begripen van de christenen weliswaar het volk van de bijbel, van de aarts-



Het interieur van de Leidse synagoge ademt de sfeer van een kleine medienesjoel.

vaders Abraham, Izaak en Jacob, maar ze kwamen uit een andere wereld. Hun kleding, hun leefgewoonten en hun eigen taal, het Jiddisj, de besloten gemeenschap waarin zij leefden met door anderen onbegrepen gebruiken en uitingvormen, verschaften de Joden ongewild het aanzien van vreemdelingen. Privé hadden de christenen toen weinig contact met de Joden, alleen zakelijk.

In 1719 al kregen de Joden toestemming van de Leidse vroedschap hun doden te begraven op het 'Blauwe Bolwerk' op de stadswal. Maar in de jaren 1750-1760 waren daar grafschendingen die tenslotte zo hevig werden dat men naar een andere begraafplaats ging uitzien. Die kregen de Joden in 1758 toen Frederik Hendrik, Baron van Wassaenaer, Heer van beide Catwijcken, hun een stuk grond verhuurde als begraafplaats. Dat stuk grond aan de Rijnstraat in Katwijk is nog steeds als Joodse begraafplaats in gebruik.

Toen de gemeente in 1869 op het Bolwerk bij Molen de Valk een algemene begraafplaats inrichtte, kreeg de Joodse Gemeente daar ook een stuk grond, die als tweede begraafplaats en vooral de arme Leidse Joden als laatste rustplaats diende. Deze begraafplaats werd in 1961 opgeheven en de graven wer-



Overzicht van de grafstenen op de Joodse begraafplaats aan de Rijnstraat in Katwijk aan den Rijn.

den naar de begraafplaats in Katwijk overgebracht. Daar is ook een monument opgericht ter nagedachtenis aan de Joden die in de oorlog zijn omgekomen.

In 1982 werden de opstallen van de begraafplaats gerestaureerd en in 2006 kreeg de begraafplaats zelf een ingrijpende opknapbeurt. Hieraan ging een lange voorbereidingsperiode vooraf, waarin de benodigde gelden uit verschillende bronnen werden bijeengebracht. Zerken werden gerepareerd, na jaren rechtop gezet en opnieuw stevig verankerd in de grond. De smeedijzeren hekwerken werden gerestaureerd. De buitenmuur om de begraafplaats werd voor een deel opnieuw gevoegd. Herdenkingszerken werden onthuld op de plaatsen, waar de stoffelijke resten van de voormalige Joodse begraafplaats Alphen aan den Rijn en de voormalige Joodse begraafplaats bij Molen de Valk in Leiden werden herbegraven.



Gerestaureerd hekwerk rond een oude grafsteen.



De gerestaureerde herdenkingssteen voor de slachtoffers van de kruitramp uit 1807.

Gelijkstelling

Pas in de Franse tijd kregen de Joden in Nederland burgerlijke gelijkstelling. Vanaf 1796 waren de Joden niet langer vreemdelingen in eigen land. Zij werden volwaardig Nederlander en kregen toegang tot openbare ambten en bij de afschaffing van de gilden in 1798 ook tot alle beroepen. In 1811 moesten alle Nederlanders een familienaam aannemen. De Joden kozen toen veelal namen die hun beroep aanduiden of een vernederlandste versie van hun Hebreeuwse naam. Er bleken toen zestig Joodse huishoudens in Leiden te zijn.

Na de oprichting van het Koninkrijk in 1814 begon de staat zich met de inrichting van de Joodse gemeenschap te bemoeien. Er werden een Nederlands Israelietisch Kerkgenootschap en een Portugees Israelietisch Kerkgenootschap opgericht. De staat zou tot 1861 de Joodse kerkgenootschappen controleren. De Joodse Gemeente in Leiden behoort tot het eerstgenoemde kerkgenootschap. De Nederlands Israelietische Gemeente in Leiden omvat ook Leiderdorp, Zoeterwoude, Oegstgeest, de beide Katwijken en Noordwijken, Warmond, Hillegom, Lisse, Rijnsburg, Voorschoten, Sassenheim, Voorhout en Valkenburg.

De universiteit

Voor de kleine minderheid der meer ontwikkelde Joden opende zich toen ook de mogelijkheid belangrijke posten te gaan bekleden. De Leidse professor J.E. Goudsmit (1813-1882) was de eerste Joodse hoogleraar in Nederland. Hij was bovendien lid van de Leidse gemeenteraad en van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen in Amsterdam en oprichter van de Nederlandse juristenvereniging.

Hoewel de universiteit in vroeger eeuwen geen invloed had op het intellectuele leven van de Joden in Leiden, trok zij er toch verscheidene aan. Bekend is dat in de zeventiende en achttiende eeuw tenminste drie Joodse studenten promoveerden in de medicijnen. Hun proefschriften zijn bewaard gebleven in de bibliotheek van de Portugees Israelietische Gemeente in Amsterdam. Na 1795 kreeg de universiteit van Leiden meer Joodse studenten.

In de negentiende en twintigste eeuw waren er enkele zeer bekende Joodse hoogleraren aan de universiteit verbonden, onder wie de juristen

H.L. Drucker, D. Josephus Jitta, D. Simons en J. Oppenheim; zij overleden allen vóór de Tweede Wereldoorlog. Veel bekendheid in onze tijd kreeg prof. mr. E.M. Meijers vanwege het door hem samengestelde nieuwe Burgerlijk Wetboek. Prof. Meijers, die in 1954 overleed, genoot internationale bekendheid op het gebied van de rechtsgeschiedenis. Hij werd evenals andere Joden aan het begin van de oorlog door de bezetter aan de universiteit ontslagen. Prof. mr. R.P. Cleveringa hield daarop een rede, waarin hij krachtig protesteerde tegen het ontslag van Meijers. Er volgde een staking van de studenten, waarna de Duitsers de universiteit sloten. Prof. Meijers heeft na de oorlog zijn post weer ingenomen en in opdracht van de regering gewerkt aan genoemd Burgerlijk Wetboek.

Het aantal Joodse inwoners van Leiden bleef door de eeuwen heen aan schommelingen onderhevig. In de achttiende en negentiende eeuw woonden de meesten in de omgeving van de synagoge aan het Levendaal. Leiden heeft overigens nooit een echte jodenbuurt gekend. In 1815 telde de stad met een inwonertal van nog geen 30.000 slechts 270 Joden. Twintig jaar later waren het er 550, maar meer zijn het er nooit geweest. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog woonden er in Leiden 375 Joden. Van hen overleefden ongeveer honderd de oorlog. Er zijn nu zeventig Joden in Leiden en omliggende gemeenten, die bij de Nederlands Israelietische Gemeente zijn aangesloten. Het aantal in Leiden woonachtige Joden is aanmerkelijk groter.

Het Joodse Weeshuis

Tot de Joden die door de Duitsers werden weggevoerd, behoorden ook de ongeveer vijftig kinderen van het Joodse Weeshuis, van kleuters tot werkende jongeren. Voor verscheidenen waren onderduikadressen beschikbaar, maar de directie van het weeshuis, gelegen aan de Roodenburgerstraat/hoek Cronesteinkade, wilde de weeskinderen bij elkaar houden. Dat is hun noodlottig geworden.

Op 17 maart 1943 vroeg in de avond werden allen opgepakt. Niet door Duitsers, maar door personeel van de Leidse gemeentepolitie aan wie de bezetter deze taak had opgedragen. Een paar jongens die tijdens de inval thuiskwamen, werden door een politieagent en omwonenden gewaarschuwd niet naar binnen te gaan. Maar zij wilden bij hun huisgenoten zijn en werden – niet ten

volle beseffend wat hun boven het hoofd hing – met de anderen op transport naar Westerbork gesteld. Kort daarvoor waren ook de Joodse patiënten uit de Leidse ziekenhuizen weggehaald.

De overhaaste ontruiming van het Joodse Weeshuis was de meest dramatische gebeurtenis die de Joodse gemeenschap in Leiden ooit heeft getroffen. Dat blijkt uit de ooggetuigenverslagen van het wegvoeren van de kinderen en uit de brieven die de slachtoffers nog vanuit Westerbork aan Leidse vrienden hebben geschreven. Er kwamen steeds minder brieven, tenslotte geen meer. Bijna alle kinderen van het Joodse Weeshuis en hun verzorgers werden afgevoerd naar het vernietigingskamp Sobibor...

Het Joodse Weeshuis is in 1951 aan de gemeente Leiden verkocht, die er de GG & GD in huisvestte. Een belangrijk deel van de opbrengst werd met de eveneens verkochte Joodse weeshuizen in Utrecht en Den Haag naar Israel overgemaakt voor de stichting van een nieuw kindertehuis. Het tehuis staat in de buurt van Haifa. En nog steeds fuctioneert de Vereniging Joodse Wees- en Doorgangshuizen 'Machseh Lajesoumiem' als fonds, die met de hun ten dienste staande middelen Joodse jongeren bijstaat met hun studies of achterstandsituaties.

Ondergang

De Joodse schoolgaande jeugd, die vanaf september 1941 niet langer de gewone scholen mocht bezoeken, volgde de lessen aan een speciale Joodse lagere school aan het Pieterskerkhof. De andere kinderen bezochten de Joodse middelbare school in Den Haag, zolang dat nog duurde.

Op de dag van de ontruiming van het Joodse Weeshuis, 17 maart 1943, werden bij grote razzia's alle Leidse Joden die niet waren ondergedoken, weggehaald. De Joodse Gemeente in Leiden had feitelijk opgehouden te bestaan.

De synagoge aan het Levendaal kwam zwaar beschadigd en geplunderd uit de oorlog. In september 1942 hadden de kerkgangers er hun laatste dienst gehouden. Veel attributen die al eerder in veiligheid waren gebracht, onder andere als kunstschaten in het Gemeentearchief van Leiden, bleven bewaard. Pas in juni 1947 kon de synagoge weer in gebruik worden genomen.



Het voormalige Joodse Weeshuis aan de Roodenburgerstraat.



*Herdenkingssteen
in het looppad
voor het voor-
malige weeshuis.*

De Joodse gemeenschap nu

Hoewel het aantal Joden in Leiden de laatste decennia niet meer boven de honderd is uitgekomen, is het een actieve gemeenschap. Eenmaal in de maand wordt er een dienst gehouden op de zaterdag, de *sjabbat*. De voorzanger komt daarvoor speciaal uit Amsterdam of Den Haag. Ook op de Joodse feestdagen worden er zoveel mogelijk diensten gehouden, maar het kost de gemeenschap steeds meer moeite de minstens tien Joodse mannen, die nodig zijn om een dienst te kunnen houden (de zogeheten *minjan*), bij elkaar te brengen. In de zaal, die bij de synagoge hoort, worden regelmatig bijeenkomsten gehouden voor lezingen en lessen en de synagoge zelf wordt ook vaak opengesteld voor belangstellenden, die door middel van een rondleiding meer te weten kunnen komen over de geschiedenis van het gebouw en de Joodse gebruiken. Speciale aandacht is er voor een verzameling voorhangen (ook wel *parochot* genoemd), die gebruikt worden om de heilige ark af te sluiten. In de heilige ark worden de wetsrollen bewaard en de Joodse Gemeente Leiden heeft kort na de Tweede Wereldoorlog de beschikking gekregen over een

*Detail van het
parochet dat in 1910
geschonken is door
nabestaanden van
Raphael Marcus
Beuth, voorganger van
1839-1889.*



aantal voorhangen van Joodse gemeenten, waarvan de synagoges niet meer in gebruik zijn. Deze voorhangen zijn allemaal ingrijpend geconserveerd in de jaren tachtig.



Het in 1996 uitgegeven boek 'Leidse Parochot' over de restauratie van de historische voorhangen.

Joods Studiecentrum

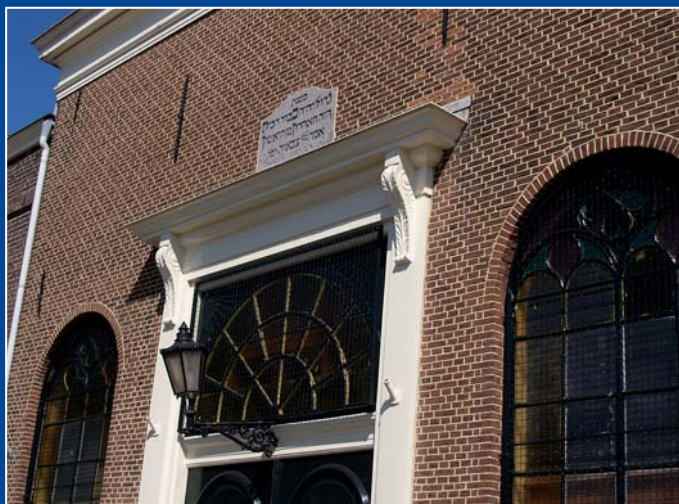
Omdat het Jodendom de basis vormt van het christendom en ook van veel gebruiken binnen de islam, is er sinds de jaren zeventig een toenemende belangstelling voor Joodse gebruiken en cultuur. Daarom is in 1982 het Joods Studiecentrum te Leiden opgericht. Iedereen, die geïnteresseerd is kan hier cursussen volgen op het gebied van het Oude Testament, Joodse kunst en cultuur, Jiddisch en Hebreeuws, onder leiding van gerenommeerde docenten.

De toekomst

Hoewel de Joodse gemeenschap in Leiden vergrijsd en het ledental afneemt, blijft optimisme over de toekomst bestaan. Al vaker is het ledental teruggelopen, maar dan kwam er toch weer een opleving. Omdat de financiële lasten moeilijk zijn op te brengen voor de Joods Leidse gemeenteleden, is het mogelijk de ruimte naast de synagoge onder bepaalde voorwaarden te huren voor bijeenkomsten.

Een geschiedenis van 300 jaar, gekenmerkt door moeizame integratie, met als uiteindelijk resultaat dat de leden van de Joodse Gemeente zich gelijkwaardig weten aan en geaccepteerd voelen door hun omgeving.

De synagoge en de begraafplaats zijn de belangrijkste peilers, waar het Joodse leven op steunt. Zonder hulp van buiten is het niet mogelijk deze twee voorzieningen in stand te houden. Van haar kant ziet de Joodse Gemeente Leiden het als een van haar taken Leiden en omgeving te laten delen in de rijke tradities van het Jodendom.



*Uitgave: Stichting Vrienden van de Leidse Synagoge,
Leiden/Katwijk, april 2026.*

Website: www.vriendenleidsesynagoge.nl

ISBN: 90-9007552-6 (herziene 3e druk)